

**Spéder Zsolt – Kapitány Balázs:
Szülővé válás az ezredforduló után: a strukturális
körülmények és a tudati tényezők szerepe az első
gyermek vállalásakor**

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Spéder Zsolt – Kapitány Balázs (2006) „Szülővé válás az ezred-
forduló után: a strukturális körülmények és a tudati tényezők
szerepe az első gyermek vállalásakor” in: *Társadalmi riport
2006*, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György
(szerk.). Budapest: TÁRKI, Pp. 183–203.

Szülővé válás az ezredforduló után: a strukturális körülmények és a tudati tényezők szerepe az első gyermek vállalásakor

Spéder Zsolt – Kapitány Balázs

1. Bevezető¹

Több mint két évtizede, mikor Európa néhány országában a termékenység újra erőteljes csökkenésnek indult, a termékenység magyarázatai újra a figyelem középpontjába kerültek (Van de Kaa 1996). A „második demográfiai átmenet” koncepciója, amely a legújabb kori demográfiai változások értelmezésének talán legelterjedtebb kerete (paradigmája), reflektorfénybe állította azt a kérdést, hogy a gazdasági vagy a kulturális magyarázatok, másképpen a társadalomszerkezeti vagy az értékrendszerbeli megközelítések, visznek-e minket közelebb a termékenység alakulásának megértéséhez (Andorka 1978; Lesthaeghe–Surkyn 2004; Philipov 2001). A volt szocialista országokban 1989–1990 fordulóján a politikai és a gazdasági rendszerváltozás következtében megindult radikális demográfiai változások – termékenységsökkenés, a szülővé válás halasztása, házasságon kívüli születések –, csak fokozták a termékenység magyarázatai iránt már meglévő igényt. Az új jelenségek magyarázatára felkínálkozó elméletek – a „gazdasági krízis hipotézise” (Macura *et al.* 1999, 2000), a már említett „második demográfiai átmenet” elmélete (Lesthaeghe–Surkyn 2004) és a „társadalmi anómia hipotézise” (Philipov 2003), hogy csak a legelterjedtebbeket említsük – is elhelyezhetőek abban a térben, amelyet egyik oldalról a gazdasági (társadalomszerkezeti), másik oldalról a kulturális (behaviorista) magyarázó logika feszít ki.² A kulturális magyarázatok képviselői gyakran jelezték, hogy azon összefüggések, amelyek egyik vagy másik értékorientáció, attitűd hatására utalnak inkább csak feltételezések, hiszen a keresztmetszeti adatok esetén nem tudhatjuk, hogy az értékorientációk működése hozza-e létre az új magatartásformákat (szelekció) vagy az új magatartásformák elterjedését követi az értékorientációk, attitűdök

---

¹ A kutatás főbb eredményeit előadtuk Bécsben a Vienna Institute of Demography által szervezett „*Postponement in fertility behaviour*” c. konferencián, 2005. december 1–4.

² Tudatosan beszélünk térről, hiszen az egyes magyarázatok mindig tartalmaznak olyan elemeket is, amelyek az alternatív elméletekhez tartoznak.

adaptációja. (Vö. Lesthaeghe–Moore 2000.) Az okok és okozatok összecsúszása a strukturális magyarázatokban is föllelhető (pl. a jövedelmi hatást tekintve), ám itt a retrospektív adatok a lehetséges ok-okozati összefüggések feltárására nagyobb lehetőséget teremtenek. Többek között e probléma tudatosodása vezetett el ahhoz a felismeréshez, hogy a strukturális és a kulturális magyarázó tényezők szétválasztásához, az egyes hatások bemutatásához követéses vizsgálatokra van szükség (Hoem *et al.* 2000).

A nemzetközi *Generations and Gender Program* (GGP) kialakítása során e megközelítés központi jelentőségű (vö. Vikat *et al.* 2005). Jelen elemzés a GGP részét képező, azzal együttműködésben készült, de számtalan ponton eltérő magyar „*Életünk fordulópontjai*” kutatási program keretében készült (Spéder 2001). A hazai adatfelvételek kialakítása során számba vettük a lehetséges strukturális és kulturális magyarázatokat, és arra törekedtünk, hogy a gyűjtött adatok minél több elméleti közelítés empirikus vizsgálatára adjanak lehetőséget. Tanulmányunk e hosszú távú kutatási program egyik első olyan eredménye, amikor kihasználjuk a követéses vizsgálatok előnyeit.

Tanulmányunkban messze nem törekszünk, és nem is törekedhetünk a teljességre. Fő célunk annak vizsgálata, hogy a szülővé válásban, az első gyermek megszületése melletti döntésekben milyen szerepet játszanak az attitűdök, értékorientációk. Elemzésünkben természetesen a strukturális tényezők (gazdasági aktivitás, jövedelem) hatásának vizsgálata is szerepel, ám csak néhány alapvető jellemzőre korlátozva. A következőkben először vázlatosan áttekintjük a legalapvetőbb elméleti közelítéseket. Ezt követően bemutatjuk az elemzés során használt függő és független változókat. Az elemzést két lépésben, nőkre és férfiakra külön végeztük el.

2. A kutatás során figyelembe vett megközelítések

E rövid részben csak arra szorítkozunk, hogy jelezzük: a kérdőívek kialakítása során mely megközelítések voltak számunkra relevánsak, illetve milyen megfontolások játszottak szerepet a modellekben alkalmazott magyarázó változók kialakítása során.

A „második demográfiai átmenet” magyarázata szerint a családformálódás átalakulásában, a termékenység csökkenésében, az első gyermek későbbi életkorban történő vállalásában az értékváltozások játszanak kitüntetett szerepet. A párkapcsolatok minősége felértékelődik, az önkiteljesítés értéke erőteljessé válik, a (helyi, vallási) közösségek bomlása gyengíti a közösségi elvárások erejét, a szankciók és jutalmazások szerepét, aminek következtében a családformálódás, és ennek részeként a szülővé válás jellemzői átalakulnak.

Természetesen a Lesthaeghe–Moore szerzőpáros a strukturális tényezőket – a női foglalkoztatás elterjedését, a magas gazdasági jólétet – is hangsúlyozza, de azok az értékváltozások, mintegy előfeltételét jelentik (Lesthaeghe–Moore 2000).

A társadalmi dezintegráció, az *anómia* szerepére a volt szocialista országok termékenységi visszaesésével foglalkozó kutatások mutatnak rá (Philipov 2003). E magyarázat is alapvetően kulturális indíttatású, hiszen a rendszerváltozás nyomán kialakuló értékvákuumot tétélez fel, vagyis egy olyan időszakot, amikor a korábban uralkodó értékek elveszítik hatóerejüket, de az új értékek (még) nem tudtak cselekvés-szabályozóvá válni. Ez orientációnélküliségben, szabályszegésben, a hatalomnélküliség érzésében stb. jut kifejezésre. Természetesen e közelítés is tudomásul veszi, hogy a diszkontinuitás állapota a rendszerváltozás, az intézményi, gazdasági és társadalomszerkezeti átmenet, azaz a strukturális tényezők következménye.

A volt szocialista országok radikális termékenységsökkenését értelmező strukturális közelítések a *gazdasági krízis* jelenségeit – a gazdasági teljesítmény visszaesését, a munkanélküliség tömeges megjelenését, a foglalkoztatás és az anyagi helyzet instabilitását –, teszik felelőssé azért, hogy az érintettek lemondanak gyermekvállalási terveikről, vagy azokat későbbre halasztják (Macura *et al.* 2000). A gazdasági krízis és instabilitás körülményei között az érintettek a „túlélésért” küzdenek, „át akarnak evickélni” („*mudlig through*”) a nehézségeken, és így hosszú távú döntéseiket – a gyermekvállalás pedig ilyen döntés –, elodázzák.

A *bizonytalanságot* illetően a szakirodalom két közelítést ismer. Ranjan arra mutat rá, hogy a bizonytalanság *ceteris paribus* a termékenység visszaesésével jár együtt (Ranjan 1999). Egy másik feltételezés szerint viszont a gyermekvállalás a bizonytalanság redukciójának „eszköze” lehet, azaz a nagyobb bizonytalanságot érzékelők vállalnak inkább gyermeket.

A *gazdasági tényezők* értelmezése során természetesen számtalan tényezőt – így a gazdasági aktivitást, az anyagi helyzetet, az individuális kereseteket – kell mérlegre tenni, amelyek áttekintésére itt még vázlatosan sem vállalkozhatunk. A gazdasági aktivitást tekintve csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a termékenységsökkenésben lényeges szerepet játszik a tanuló/hallgatói státusok oktatási expanzió révén végbemenő megsokszorozódása, hiszen közismert, hogy e státusok a gyermekvállalással nem egyeztethetők össze (Blossfeld–Huinik 1991). A munkanélküliséget tekintve – lévén ez a státusbizonytalanság egyértelmű bizonyítéka –, egyrészt azt várhatjuk, hogy a munkanélküliek gyermekvállalása a foglalkoztatottakénál visszafogottabb lesz. Másrészt különösen a nők körében azt sem zárhattuk ki, hogy a nem foglalkoztatott nők között az anyaság (gyermekvállalás) a foglalkozási karri-

ert helyettesítő alternatív pályává válik. (Ez a bizonytalanság-redukció perspektívája is.)

A gazdasági átmenet nemcsak gazdasági visszaeséssel járt együtt, de lehetőséget nyitott számtalan addig korlátozott aktivitásnak, radikálisan szélesre tárta a fogyasztási lehetőségeket. Mindez egy olyan időszakban járt közvetlenül együtt az aspirációk megemelkedésével, amikor a fogyasztási lehetőségek realizálhatása beszűkült. A *mertoni*, illetve a *easterlini relatív deprivációs* gondolatot aknáztuk ki (Merton 1980; Easterlin 1987; Crimmins *et al.* 1991), amikor azt feltételeztük, hogy a termékenység-visszaesés egyik lehetséges oka a fogyasztási és státuslehetőségek és a realitások közötti szakadék növekedése (vö. Spéder 2003). A rendszerváltozás által megnyitott, elvben mindenki által realizálható karrierlehetőségekkel ugyanis, különösen a kezdeti időben, csak kevesen tudtak élni, így sokan megkeseredtek (vö. Róbert 1999). A gazdaság átalakításával robbanásszerűen kibővült piac is sokakat tett csalódottá: „karnyújtásnyira” hozta a régóta vágyott fogyasztási cikkeket, lehetőségeket, amelyek realizálása a tömegek nagy részénél a háztartások költségvetési korlátjába ütközött. Mindez feltételezésünk szerint fogyasztási és státuszfeszültségekkel járt együtt.

Természetesen arról sem feledkezhetünk meg, hogy a *párkapcsolatok* az elmúlt évtizedekben átalakultak, fennmaradt azok bizonytalansága, elterjedtebbekké váltak az élettársi kapcsolatok. Noha e folyamatok már jórészt a rendszerváltozást megelőzően megindultak, 1989–1990 után azonban felgyorsultak. Kézenfekvő tehát az a feltételezés, hogy a termékenység visszaesése mögött a párkapcsolatok átalakulása, a házasságkötési hajlandóság visszaesése áll (Frejka–Rossi 2001). Nem felejtjük el azt sem, hogy a párkapcsolatok átértékelődése a második demográfiai átmenet elméletében is központi szerepet játszik.

3. Adatok és változók

Az elemzéshez az „*Életünk fordulópontjai*” kutatási program (vö. Spéder 2001) adatrendszerének teljes első hullámát, illetve a második hullám egyetlen változóját (2001–2005 között született-e gyermeke a kérdezettnek vagy sem) használtuk. Az „*Életünk fordulópontjai*” adatfelvétel első hullámát 2001 novembere és 2002 márciusa között vettük fel. A második hullám terpmunkálatai 2004 novembere és 2005 júliusa között folytak. A 2005. decemberi állapotok szerint az eredeti minta 85,6%-át sikerült újra megkérdezni, róluk objektív és szubjektív, retrospektív és aktuális adatokat begyűjteni.

Jelen elemzésünk a szülővé válás meghatározó tényezőit kutatja, ezen belül a kulturális tényezők szerepére fókuszál. Ennek megfelelően elemzésünket a kutatásban az első adatfelvételi hullám idején termékeny korban lévő gyermektelenekre korlátozzuk. *Függő változónk* azt mutatja, hogy az érintetteknek a második kérdezési hullámig született-e gyermeke. Az első kérdezési hullám idején már megfogant gyerekekkel rendelkezőket kizártuk az elemzésből, így a kérdezést követő 9–36 hónap között született első gyermekeket vettük figyelembe.

Mint az az alábbiakban látható a magyarázó változókat objektív és szubjektív típusúakra bonthatjuk.

Objektív (strukturális) változók	Szubjektív (attitűdök, normák, értékek) változók
Gazdasági aktivitás	Vallásosság
Jövedelmi osztályhelyzet	Az anómia szubjektív percepciója
Párkapcsolati státus	Bizonytalanságérzet
Életkori csoport	Státusfeszültség
	Jövőorientáltság
	Nemi szerepekről alkotott vélemények
	Párkapcsolati ideálok
	Termékenységi normák

Az előbbieket között figyelembe vettük az érintettek 2001–2002 fordulóján jellemző gazdasági aktivitását és jövedelmi helyzetét és párkapcsolati státusát. Négy *gazdasági aktivitási kategóriát* – foglalkoztatott, munkanélküli, tanuló, egyéb inaktív – különböztettünk meg. A *jövedelmi változónk* a jóléti pozíció általános jellemzésére leginkább használt ekvivalens jövedelmen ($e=0,73$) alapul, amelyet három kategóriára – szegény, középhelyzetű, jómódú – bontottunk fel. Számtalan egyéb anyagi helyzet indikátorral – pl. deprivációs index – próbálkoztunk, de ezek a modellezés során nem mutattak szignifikáns hatásokat. A további elemzések természetesen az anyagi helyzet további indikátorainak (pl. egyéni keresetek) finomítását teszik lehetővé és szükségessé.

A gyermekvállalás szempontjából az érintettek *párkapcsolati státusát* is egyfajta strukturális helyzetnek tekintettük. Négy kategóriát különböztettünk meg: (1) egyedül él, nincs párkapcsolata; (2) van párkapcsolata, de nem élnek együtt (együttjárás); (3) élettársi kapcsolatban él; és végül (4) házasságban él.

Az *értékek és attitűdök* hatásának méréséhez számtalan változó kombinációt alakítottunk ki, és teszteltük modelljeinkben a munka során. E folyamat nem tekinthető bejezettnek, hiszen adataink új elképzelések, új kombinációk

kialakítását is lehetővé teszik. Ugyanakkor a kutatás olyan fázisában vagyunk jelenleg, amikor néhány részeredményt vitára bocsáthatunk. Mind az általános, alapvető értékorientációk, mind pedig a gyermekvállaláshoz, párkapcsolathoz szorosan kapcsolódó attitűdök is az adatfelvétel részét képezték. Az általános értékorientációk között természetesen felvettük a *vallásosság* négy kategóriás változóját. (a modellekben felhasznált szubjektív változók részletes leírását ld. a tanulmány *Mellékletében*).

A *társadalmi anómia* érzékelését egy hat komponensből összeállított indexszel mértük. (Vö. Srole 1956; Genov 1998; Spéder *et al.* 1998.) Az index magába foglalja az orientációhiányt, az élet értelmetlenségének érzését, a hatalomnélküliséget, a munkától való elidegenedettséget, a magányt és a szorongás érzését

A *bizonytalanság* érzésének mérése nehéz feladatot jelentett számunkra. Tudjuk, hogy egyes objektív változók (pl. munkanélküli státus, atipikus lakáshelyet) is tartalmaznak bizonytalansági elemeket, de szerettünk volna egy bizonytalanságérzés-indexet is szerkeszteni. Erre egy aggodalom-skálát alakítottunk ki, amely számtalan dimenziót magába foglalt. Lévén az így nyert, az összes dimenziót magába foglaló index nem mutatott semmilyen hatást, ezért az elemzésben egy olyan elemet – az *egészség iránti aggodalom* – szerepeltetünk, amely nem látszik teljesen indifferensnek.

A frusztráció érzése a relatív depriváltság közelítésben játszik lényeges szerepet, de jól társítható az anómia koncepciójához is. Az elemzésünk céljaira kialakított *státusfeszültség* változónk két egyszerű kérdésre adott pontszámmal méri a vágyak, az igazságossági elképzelések és az érzékelt valóság közötti feszültséget. A státusfeszültséget a 11-fokú skálán mért „igazságosnak tekintett életkörülmények”, illetve „a valóságban érzékelt” életkörülmények különbsége adja.

Elemzéseinkben szerepeltetünk egy egyszerű, a *jövőbeli kilátásokat* mérő optimizmus-változót is. A „*Mennyire van megelégedve jövőbeli kilátásaival?*” kérdésre 11-fokú (0–10) skálán adott válaszokat három kategóriába soroltuk: pesszimista (0–3 pont), átlagos (4–8 pont) és optimista (8–10 pont)

A *nemi szerepeket* érintő beállítódások, szerepfelfogások általánosak, ugyanakkor a család világához is kötődnek. Jelen elemzésben a munkatípus dimenzióját illető állítás megítélését vontuk be az elemzésbe. A változó három kategóriája sorrendben a következő: modern, bizonytalan, hagyományos szerepfelfogás.

Előzetesen a „második demográfiai átmenet” koncepciójának megfelelően, nagy jelentőséget tulajdonítottunk a *párkapcsolatok minőségének*. Elemzésünk jelenlegi fázisában nem tudjuk e változó szignifikáns hatását kimutatni. Végül a párkapcsolatokkal szembeni beállítódást vontunk be az

elemzésünkbe, a párkapcsolat-minőség indexet pedig nem szerepeltettük. A *párkapcsolat-ideál* változónk két különböző szempont (vélemény) kombinálásával jött létre. Az egyik szempont arra kíváncsi, hogy fontos-e a párkapcsolatban az egyén önállósága, a másik azt, hogy fontos-e házasságot kötni, ha a gyerek megfogant. A két változó alapján individualista, vegyes és hagyományos (közösségi normákhoz igazodó) partnerideálokat különböztettünk meg.

A gyermekvállaláshoz szorosan kapcsolódó attitűdök és eszmék közül, az első gyermek megszületésére vonatkozó *életkori normákat* tüntettük ki. (Vö. Settersen–Hagestad 1996.) A modellünkben nem a válaszként megadott ideális életkort, hanem az ideálisnak tekintett szülővé válási életkor és az első felvétel idején aktuális életkor relációját szerepeltettük, és így az *életkori norma nyomását* néztük. E változónak három kategóriáját szerepeltettük: (1) nagy a norma nyomása, ha az első hullám idején a kérdezett öregebb, mint az általa ideálisnak tekintett első gyermek vállalásának életkora. (2) Közepes a norma nyomása, ha az érintett a két hullám között éri el azt az életkort, amit az első gyermek vállalásához ideálisnak tart. (3) Végül nincsen életkori nyomás, ha a kérdezett a második hullámig nem éri el az ideálisnak tartott életkort.

A modellben az *életkort* mint kontrollváltozót is szerepeltettük; a vizsgált nőket és férfiakat három korcsoportba soroltuk be. A 2001-ben gyermektelen nők esetében 18–21, 22–26, 27–35 éveseket, a férfiak esetében pedig 18–23, 24–28, 29–38 éveseket különböztettünk meg. Arra gondolván, hogy az egyes életkori csoportokban a párkapcsolati státus esetleg eltérő módon fejt ki a hatását, a modellezés során a kereszthatások kiszűrésére a két változó kombinációjából adódó változót is szerepeltettük. Ugyanakkor arra is felhívjuk a figyelmet, hogy a kialakított korcsoportok szerepe kontroll-jellegű, nem pedig magyarázó jellegű.

Azt feltételeztük, hogy a gyermektelen nők és férfiak körében esetleg az egyes tényezők eltérő módon fejtik ki a hatásokat, ezért a nőket és a férfiakat külön vizsgáltuk.

Az elemzéshez a logisztikus regresszió módszerét használtuk. A *függő változó* azt mutatja meg, hogy az érintettek az első kérdezési hullámot követő 9–36 hónapban született-e gyermeke, vagy sem. Minden az elemzésbe bevont független változót 2001–2002-ben, az első kérdezési hullám során mértünk. Vagyis e változók az első gyermek megfogánása előtti körülményeket írják le. Az első hullám idején mért státus – például az aktivitás – a gyermekvállalásig még változhat, így egy későbbi elemzésben tovább kell majd finomítani a gyermekvállalás idején érvényes státusokat. Erre a második hullám adatainak tisztítása után lesz további lehetőség.

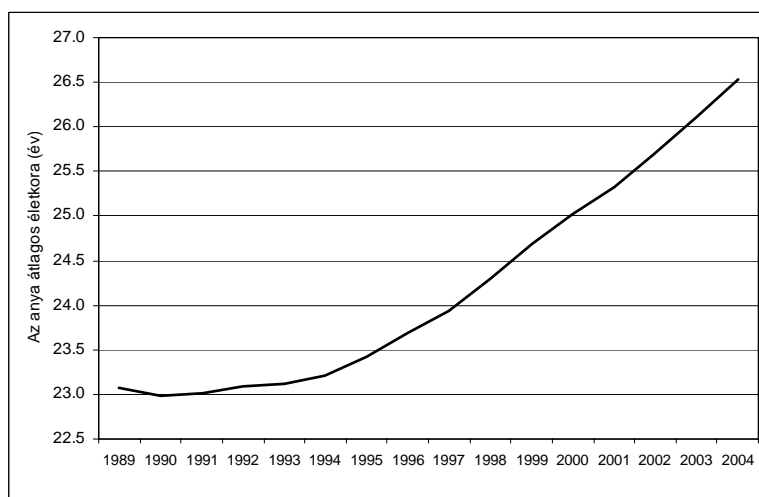
A logisztikus regresszió esetében az eredményeket egy *referenciaszemélyhez* képest mérjük. Modellünkben a referenciaszemély a következő objektív jegyekkel rendelkezik: a szülővé válás szempontjából középkorú (nőknél: 22–26 éves, férfiaknál 24–28 éves), partnerrel nem rendelkező, foglalkoztatott, közepes anyagi helyzetű (jövedelmű). Szubjektív jellemzői: vallásos az egyház tanításai szerint, közepesnek értékeli a társadalmi anómiát, közepesen aggódik egészségéért, nem érez státusfeszültséget, pesszimista jövőképpel rendelkezik, nemi szerepfelfogása modern, hagyományos partnerképpel rendelkezik, nem érzi a gyermekvállalási életkori norma nyomását.

A modell eredményeinek bemutatása két lépésben történik. Először a kontrollváltozókat és az objektív körülményeket leíró változókat vontuk be a modellünkbe, második lépésben pedig a szubjektív indikátorokat. Referenciának közöljük az egyes változók tisztítatlan hatásait is. Ezt megelőzően jelezzük az adatfelvételi időszak néhány jellemzőjét.

4. A modellek eredményei

A magyarországi kontextust illetően azt kell megállapítanunk, hogy a rendszerváltozást követő radikális magatartásváltozás, a családformálódás átalakulása az ezredforduló első éveiben még nem záródott le (Kamarás 2003). Ennek egyik legfontosabb indikátora az első gyermek vállalásakor jellemző átlagos életkor (*1. ábra*). Ez a szülő nők esetében 1990-ben 23 év volt, amely egy évtized múlva két évvel volt magasabb (25 év). Ez az érték a kutatás ideje alatt is növekedett, az adatfelvétel második hullámának idején 26,5 év volt. Adatfelvételünk első két hulláma tehát egy olyan időszakot ölel fel, amikor a szülővé válás halasztása még nem fejeződött be. A változás más indikátorok esetében kevésbé erőteljes, hiszen a házasságon kívüli születések növekedése lanyhult, és a teljes termékenységi arány (TTA) 1998 óta 1,3 körül mozog.

1. ábra. Az anya átlagos életkora az első gyermek szülei Magyarországon, 1989–2004 (év)

Forrás: A KSH Demográfiai Évkönyv megfelelő évi kiadványai.

Az ún. objektív vagy strukturális változók meghatározó szerepe szembe-tűnő (1. és 2. táblázat). A párkapcsolati helyzet hatása erőteljes és a várako-zásoknak megfelelő, és mind a nők, mind pedig a férfiak esetében szignifi-káns. A házasoknak nagyobb eséllyel születik gyermeke, az élettársi kapcsolatban élőknel, az élettársi kapcsolatban élőknek pedig inkább mint azoknak, akik (még) csak együtt járnak. Az is érthető, hogy azok között, akik nem élnek partnerrel, azoknak lesz nagyobb eséllyel gyermeke, akiknek van va-lamilyen kapcsolata. De a párkapcsolat ezen kezdeti formájával rendelkezők körében is szignifikánsan nagyobb a gyermekvállalás esélye, mint ha valaki-nek nincsen semmilyen partneri viszonya. A modellből tehát egyértelművé válnak azok a mindennapi közhelyek, hogy a gyermekvállalás előfeltétele a párkapcsolat és az is, hogy a hagyományos párkapcsolatban (házasság) na-gyobb az esély a gyermekvállalásra.³ A párkapcsolati státus hatása mind a gyermektelen nőkre, mind pedig a gyermektelen férfiakra érvényes, mind az alapmodellben, mind pedig a kiterjesztett modellben hasonló mértékű.

³ Egy jövőbeli kifinomultabb elemzés azt is figyelembe tudná venni, hogy az érintett milyen partnerkapcsolati státusszal rendelkezett a gyerek megfogadásakor, hogy az érintettek milyen hosszú, stabil vagy változókéony partnerkapcsolatokkal rendelkeznek.

Az életkort és a családi állást kombináló változónk azt jelzi, hogy szignifikáns kereszthatások a gyermektelen férfiak esetében tapasztalhatóak. Itt kiemelendő, hogy a már fiatalon (18–23 éves korban) házasok igen nagy eséllyel válnak szülővé. Az is, hogy a gyermekvállalás szempontjából idősebbek (29–38 évesek) körében az élettársi kapcsolatban élőkénél a legmagasabb a gyermekvállalás esélye. Ez vélhetően (részben) a szelekciós hatás következménye, hiszen a megházasodottak java része már korábban apává vált.

Az *aktivitási státus* esetében is többé-kevésbé a várakozásoknak megfelelő szignifikáns összefüggéseket kapunk: a gyermekvállalással a tanulói státus egyeztethető össze legkevésbé, a foglalkoztatotti pedig leginkább. Az inaktív szülővé válásának esélye mindkét nem esetében igen alacsony. Végül a munkanélküliek szülővé válásának esélye férfiaknál nem tér el a foglalkoztatottaktól, a nőknél viszont egyértelműen alacsonyabb, mint a foglalkoztatottaké. Az az előzetes feltételezésünk, hogy a nők körében az anyává válás legitim alternatív szerep, nem igazolódott be, hiszen akkor a nem tanuló inaktív esetében magasabb gyermekvállalási esélyeknek kellene megjeleníteni. Az aktivitás részletesebb elemzése, így például a gyermekvállalás idején jellemző státus pontos meghatározása, a gazdasági aktivitási pályák hatásának feltárása stb. további kutatást igényel.

Az ekvivalens jövedelem alapján képzett anyagi/jóléti helyzetet tekintve kétféle várakozásunk volt. Az ökonómiai racionalitás alapján egyrészt azt vártuk, hogy a magasabb jövedelmi osztályokban nagyobb lesz a gyermekvállalás esélye, hiszen körükben a gyermekvállalás és a fogyasztás konfliktusa kisebb. Másrészt azt is tudjuk, hogy az alacsonyabb jövedelmi csoportokban egyes jóléti programok megléte, illetve az alternatív aktivitás hiánya miatt talán az átlagosnál nagyobb lesz a gyermekvállalás esélye. Az eredmények várakozásainkat nem igazolták vissza. A férfiak esetében semmilyen hatás nem mutatkozik, a nők esetében pedig éppen fordított hatás mutatkozik. A középső helyzetűekhez képest a hátrányos anyagi helyzetűek (szegények) másfélszer nagyobb eséllyel, a jómódúak pedig érzékelhetően kisebb eséllyel válnak szülővé. Azt sejtjük, hogy e mögött esetleg az alacsonyabb használdozati költségek (*opportunity cost*) állnak, azaz a jövedelmet generáló mechanizmusokon (kereset) keresztül érvényesülő hatásokat mérünk. Az anyagi, jövedelmi, kereseti helyzet hatásának elemzése, az aktivitási helyzethez hasonlóan további elemzést igényel, itt, ahogy a *Bevezetőben* már jeleztük, csak a legalapvetőbb változókat, azok kontrollszerepét emeltük ki. Az objektív strukturális változók hatásainak áttekintését azzal összegezhetjük, hogy önmagukban erős magyarázó erővel rendelkeznek, *különösen igaz ez a gyermektelen férfiak esetében* (vö. 1. és 2. táblázat).

1. táblázat. *A szülővé válást vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai – nők mintája (Exp. (B))*

Független változók, kategóriák	Tisztítatlan hatások	Alapmodell	Végső modell
Életkori csoportok	***	*	**
Fiatal (18–21 éves)	0,55	1,70	2,07
Idős (27–35 éves)	0,89	0,52	2,59
Párkapcsolati státus	***	***	***
Különélő partner	2,00	2,23	2,20
Élettársi kapcsolatban	4,78	3,75	4,25
Házasságban	7,77	9,49	9,08
Életkor x Párkapcsolat (interakciós vált.)			
Fiatal X különélő partner		0,46	0,45
Fiatal X élettársi kapcsolatban		0,90	0,80
Fiatal X házasságban		1,10	0,85
Idős X különélő partner		1,91	2,00
Idős X élettársi kapcsolatban		2,05	2,14
Idős X házasságban		0,85	0,87
Gazdasági aktivitás	***	***	***
Munkanélküli	0,94	0,65	0,67
Egyéb inaktív	0,43	0,31	0,26
Tanul	0,23	0,26	0,26
Jövedelmi osztály (tercilisek)		***	**
Legelső (szegény)	1,31	1,76	1,56
Felső (jómódú)	1,19	0,86	0,79
Vallásosság			*
Maga módján vallásos	0,87		0,77
Nem tudja	0,36		0,29
Nem vallásos	0,80		0,78
Anómia			
Gyenge	0,90		1,17
Erős	0,68		1,04
Aggodalom, bizonytalanság	*		
Alacsony	1,07		0,96
Magas	1,54		1,28
Státusfeszültség			
Közepes	1,34		1,07
Erős	1,08		0,99

Független változók, kategóriák	Tisztítatlan hatások	Alapmodell	Végső modell
Jövőorientáltság	*		
Középhelyzetű (neutrális)	1,14		1,09
Optimista	1,16		1,13
Nemi szerepek			
Vegyes	0,66		0,81
Tradicionális	1,04		0,95
Párkapcsolati ideál	***		***
Vegyes	0,68		0,74
Individuális	0,47		0,43
Termékenységi norma	***		***
Az ideális gyermekvállalási korban van	2,05		1,25
Idősebb, mint az ideális gyermekvállalási kor	3,02		2,04
Nagelkerke R ²		0,19	0,23

Megjegyzés: Referenciaszemély: Középkorú (22–26 éves); nincs partnere; foglalkoztatott; közép-ső jövedelmi tercilis; vallásos az egyháza tanításai szerint; közepesnek érzékeli az anómiát a társadalomban; nem aggódik az egészségéért; alacsony státusfeszültség; pesszimista a jövőt illetően; a nemi szerepekről modern nézeteket vall; hagyományos párkapcsolat-ideállal rendelkezik; a szülővé válásra ideálisnak tartott életkornál fiatalabb.
 Szignifikanciaszintek: *:0,1; **:0,05; ***:0,01. N = 1300.

A korábbiakban részletesen bemutatott szubjektív változókat a fentiekben tárgyalt objektív változókat követően vontuk be az elemzésbe. Összehasonlító céljal a táblázatokban szerepeltetjük a szubjektív változók tisztítatlan hatásait is. Ezekkel itt az értelmezés során részletesen nem foglalkoztunk, csak annyit jegyzünk meg, hogy számtalan változó esetében eltér a tisztítatlan és a tisztított változók értéke és szignifikanciája. *A férfiak* esetében ez azzal jár, hogy noha a tisztítatlan hatásokat tekintve négy kulturális változó – az anómia-index, a státusfeszültség, jövőorientáltság, a szülővé válás életkori normájának nyomása – is lényegesnek mutatkozik (2. táblázat, 1. oszlop), az objektív változókat is tartalmazó végső modellben egyik sem mutat szignifikáns hatást. Mivel a férfiak esetében olyat nem tapasztaltunk, hogy valamilyik változó a végső modellben vált volna szignifikánssá, azt kell megállapítanunk, hogy a férfiak szülővé válásában az általunk kialakított attitűdváltozók nem játszanak lényeges szerepet.⁴

⁴ Hogy a tisztítatlan hatások miatt mutatkoznak szignifikánsnak, és mely objektív változók „veszik el hatóerejüket”, további vizsgálatot igényel.

2. táblázat. *A szülővé válást vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai – férfiak mintája (Exp. (B))*

Független változók, kategóriák	Tisztítatlan hatások	Alapmodell	Végző modell
Életkori csoportok	***	***	***
Fiatal (18–23 éves)	0,33	0,36	0,36
Idős (29–38 éves)	0,75	0,24	0,24
Párkapcsolati státusz	***	***	***
Különélő partner	2,49	1,23	1,19
Élettársi kapcsolatban	8,64	3,01	2,91
Házasságban	21,07	9,87	10,25
Életkor x Párkapcsolat (interakciós vált.)		**	**
Fiatal X különélő partner		3,50	3,70
Fiatal X élettársi kapcsolatban		5,35	4,97
Fiatal X házasságban		7,93	8,06
Idős X különélő partner		2,00	1,93
Idős X élettársi kapcsolatban		5,32	5,61
Idős X házasságban		2,35	2,13
Gazdasági aktivitás	***	***	***
Munkanélküli	0,87	1,05	0,93
Egyéb inaktív	0,13	0,20	0,22
Tanul	0,07	0,16	0,16
Jövedelmi osztály (tercilisek)			
Legalsó (szegény)	0,83	1,11	1,12
Felső (jómódú)	0,97	0,83	0,80
Vallásosság			
Maga módján vallásos	1,04		1,05
Nem tudja	1,47		1,68
Nem vallásos	1,07		1,33
Anómia	***		
Gyenge	0,71		0,82
Erős	0,46		0,88
Aggodalom, bizonytalanság			
Alacsony	0,93		1,09
Magas	0,62		0,72
Státusfeszültség	**		
Közepes	1,63		1,10
Erős	1,97		1,56
Jövőorientáltság	**		
Középhelyzetű (neutrális)	2,53		1,92
Optimista	2,52		2,28
Nemi szerepek			
Vegyés	0,84		1,18
Tradicionális	1,04		1,35

Független változók, kategóriák	Tisztítatlan hatások	Alapmodell	Végső modell
Párkapcsolati ideál			
Vegeyes	0,82		1,01
Individuális	0,87		0,91
Termékenységési norma	***		
Az ideális gyermekvállalási korban van	2,15		1,01
Idősebb, mint az ideális gyermekvállalási kor	1,98		0,86
Nagelkerke R^2		0,29	0,30

Megjegyzés: Referenciaszemély: Középkorú (24–28 éves); nincs partnere; foglalkoztatott; középső jövedelmi tercilis; vallásos az egyháza tanításai szerint; közepesnek érzékeli az anómiát a társadalomban; nem aggódik az egészségéért; alacsony státusfeszültség; pesszimista a jövőt illetően; a nemi szerepekről modern nézeteket vall; hagyományos párkapcsolat-ideállal rendelkezik; a szülővé válásra ideálisnak tartott életkornál fiatalabb.
Szignifikanciaszintek: *: 0,1; **: 0,05; ***: 0,01. N = 1668.

A nők szülővé válásában viszont, ha nem is mindig a várakozásoknak megfelelő módon, de a normák és a beállítódások lényeges szerepet játszanak (vö. 1. táblázat). A vallásosság szerepe a tisztítatlan hatásokat tekintve nem szignifikáns, a végső modellben viszont igen. Az egyház tanításai szerint vallásosak között a legmagasabb, a bizonytalanok között pedig a legalacsonyabb a gyermekvállalás esélye. A „maguk módján” vallásosak és a „nem vallásosak” szülővé válásának esélye közepes.

Ahogy a változók bemutatásánál már jeleztük, a párkapcsolatok minőségének központi jelentőséget tulajdonítottunk. E tényező modellben való szerepeltetése eddig felemás sikerrel járt. A párkapcsolatokkal való elégedettségnek nem volt hatása (nem tüntettük fel a táblázatban), viszont egyértelműnek tűnik, hogy az érintettek párkapcsolatokról kialakított képe, az ideális párkapcsolatokról kialakított elképzelések szerepet játszanak a gyermekvállalási hajlandóságban. Azok váltak nagyobb eséllyel szülővé, aki számára a „függetlenség a párkapcsolatban” nem olyan lényeges, viszont nagyon fontosnak tartják, hogy a gyermek megfogánása esetén az érintettek házasságot kössenek. Vagyis, elemzésünk jelenlegi állása szerint nem a párkapcsolatok minősége, hanem a párkapcsolatról kialakított kép, idea befolyásolja a szülővé válást.

A szülővé válás életkori normájának, mind a tisztítatlan, mind pedig a tisztított hatások esetében egyértelmű és szignifikáns a szerepe. Emlékeztetőül, változónk azt mutatja, hogy milyen a távolság (feszültség) a szülővé válás normájának tartott életkor és az első kérdés idején mért életkor között. Szülővé azok válnak legnagyobb eséllyel, akik idősebbek, mint az általuk ideálisnak tekintett életkor. Vagyis értelmezésünk szerint ők érzékelik leginkább

az „itt az idő” felszólítást. A két hullám között az ideális életkorba lépők közepes eséllyel, az ideális életkort a második kérdés után elérik pedig a legkisebb eséllyel váltak szülővé. Mindez arra utal, hogy léteznek életkori normák, és ezek szignifikánsan befolyásolják az első gyermek vállalásának döntését. Nem kizárt, hogy e változó hatásában az érintettek életkora is szerepet játszik, ám e hatást a korcsoport-változók részben kiszűrik. Egy későbbi elemzés, amely az életkor hatását akkurátusabban tudja majd figyelembe venni, illetve kiszűrni, esetleg módosíthatja az eredményeket, ám feltételezésünk szerint ez nem tudja majd „eltüntetni” a szülővé válás életkori normájának hatását.

Két, az egyének általános mentális helyzetét leíró indikátor, az *anómia* értékelését, illetve a *státusfeszültséget* mérő változónk, amelyeket a volt szocialista országok termékenységsökkenésének értelmezéséhez alakítottunk ki, nem mutat szignifikáns hatást. A végső modellben úgyszintén nincs szignifikáns hatása a bizonytalanság mérésére kialakított változónak, az egészség iránti aggodalomnak. Ha korlátozott mértékben is, ám e változó tisztítatlan hatása szignifikáns. Azt mutatja, hogy az egészségük iránt aggódók (talán) nagyobb eséllyel vállalnak gyereket. (Ez utalhat az említett „bizonytalanság-redukció” közelítés realitására, de arra is, hogy a biológiai óra érzékelése inkább ösztönöz a szülővé válás programjának beváltására.)

Előzetesen azt vártuk, hogy a *nemi szerepfelfogás* hatással lesz a szülővé válásra; azt feltételeztük, hogy a hagyományosabb szerepfelfogással rendelkező nők inkább válnak szülővé. Az eddig kipróbált változóink azonban nem mutattak szignifikáns hatást. Nem kizárt azonban, hogy modellünk kibővítését követően, ha a párok kapcsolatban jelen lévő valós nemi szerepek néhány jellemzőjét (pl. a kereseti arányok) is bevonjuk az elemzésbe, a beállítódások hatása is megváltozik.

5. Összegző megfontolások

Befejezésként újra hangsúlyoznunk kell, hogy jelen elemzésünk egy kutatási folyamat közbülső termékének, „mintadarabjának” tekinthető, és a további elemzések lényeges változtatásokat is eredményezhetnek. A túlzott óvatosságot mellőzve azt is megelőlegezhetjük, hogy az objektív és szubjektív információkat összegyűjtő adatfelvétel a forgalomban lévő elméletek és megközelítések újfajta megvilágítását teszi lehetővé. Jelen elemzésünkben az értékek és az attitűdök szülővé válásban betöltött szerepének feltárására törekedtünk. Nem tekintettünk el a legfontosabb strukturális körülmények figyelembe vételétől sem, és bebizonyosodott, hogy a párok kapcsolati státus és a

gazdasági aktivitás mind a férfiak, mind pedig a nők esetében egyértelműen meghatározza a szülővé válás alaphelyzetét. A szubjektív változók (értékek, attitűdök, eszmék) a férfiak esetében ezen objektív körülményeken túl nem is tudtuk hozzátenni a szülővé válás magyarázatához. A nők körében viszont számos szubjektív tényező is szerepet játszik a szülővé válásban. A hatás abban is megmutatkozott, hogy a szubjektív változók bevonása a nőknél növelte a modell magyarázó erejét. Nagyobb eséllyel születik gyermek, ha a nők hagyományos párkapcsolati elképzeléssel rendelkeznek, ha életkoruk (messze) túllépte a szülővé válásnak általuk ideálisnak tartott életkort, és ha vallásosak voltak, mégpedig az egyház tanítása szerint. Ezen eredmények függetlenül azok tartalmától, mindenképpen visszaigazolják, hogy Magyarországon az új évszázad elején a strukturális körülmények és a beállítódások együtt formálják a szülővé válást. A párkapcsolati státus erőteljes, mindent átjáró hatása újra megerősít minket abban, hogy a szülővé válás folyamatának megértésében kikerülhetetlen a párkapcsolatok dinamikája mögött meghúzódó mozgató rugók megértése (vö. Hobcraft–Kiernan 1995).

Az eredmények bemutatása során külön kezeltük a nőket és a férfiakat. Az eltérő eredmények visszaigazolták ezen eljárásunk helyességét, megerősítik azt az elképzelést, hogy a nők és a férfiak szülővé válásában eltérő szempontok és mechanizmusok játszanak szerepet. Mindez arra mutat rá, hogy a jövőben nagyobb súlyt kell helyezni a gender-specifikus szempontok, kidolgozására és érvényesítésére. Éppen az a tény, hogy az elemzések nagyon gyakran a nők perspektíváját követik, külön érdemes felhívni a figyelmet a férfi élethelyzetének elemzésére.

Elhamarkodott lenne, ha a kutatás jelen fázisában következtetéseket vonnánk le arra nézve, hogy az eredményeink a volt szocialista országokban végbemenő demográfiai átmenetek megértésére alkalmazott elméletek közül melyik mellett szolgálnak leginkább érvekkel. A strukturális körülmények meghatározó szerepe arra hívja fel a figyelmet, hogy a szülővé válás folyamatában az érintettek körülményeinek feltárása további kutatásokat igényel. A rendszerváltozást követően kialakuló gazdasági krízis és új intézményi környezet hatása tehát letagadhatatlan. Az általunk alkalmazott jövedelmi helyzet változó ugyanakkor a gazdasági krízis szerepét kitüntetett megközelítést nem támogatja. (Ezzel ugyanis az lenne inkább adekvát, ha a középhelyzetűeknél, illetve a jómódúaknál nagyobb valószínűséggel születnének meg az első gyermekek.) Eredményeink az anómiát és a relatív depriváltságot előtérbe helyező közelítéseket sem támogatják, minden egyéb tényező kontrollálása esetén. A legtöbb érv a „második demográfiai átmenet” mellett hozható fel, amennyiben a modern párkapcsolat-ideál és a szekularizáltabb vagy bizonytalan beállítódás a szülővé válás elhalasztásában (vagy nem vállalásá-

ban) játszik közre. Bár ez utóbbi nem tekinthető kizárólag a jelzett elmélet indikátorának. Végül a *termékenység normák* hatása arra utal, hogy az individualizált döntések mögött talán nem egy tiszta kalkulatív magatartás, hanem egy új típusú normarendszer, az életkori ideálok/normák állnak. Nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy eredményeink előzetesek, további vizsgáldást és értelmezést igényelnek.

IRODALOM

- Andorka, R. 1978: Determinants of fertility in advanced societies. London: Meuthen.
- Beets, G. C. N. – A. C. Liefbroer – J. Giervald 1999: Changes in fertility values and behaviour: A life course approach. In: Leete, R. ed.: Dynamics of values in fertility change. Oxford. 100–120. p.
- Blossfeld, H. – P. – J. Huinik 1991: Human capital investment or norms of role transition? How women's schooling and career affect the process of family formation. *American Journal of Sociology*, vol. 97, no.1, 143–168. p.
- Crimmins, E. M. – E. A. Easterlin – Y. Saito 1991: Preference changes among american youth: family, work and goods aspiration 1976–86. *Population and Development Review*, no. 17, New York: Population Council, 115–133. p.
- Easterlin, E. A. 1987: Birth and fortune. The impact of numbers on personal welfare. 2nd Edition. Chicago: The University of Chicago Press.
- Frejka, T. – J. Rossi 2001: Paths to subreplacement fertility: the empirical evidence. In: Bulatao, R. A. – J. B. Casterline eds.: Global fertility transition. A supplement to volume 27. *Population and Development Review*, New York: Population Council, 213–254. p.
- Frejka, T. – J.-P. Sardon 2003: Fertility trends and prospects in Central and Eastern Europe: the cohort perspective. In: Kotowska, I. E. – J. Jozwiak eds.: Population of Central and Eastern Europe: challenges and opportunities. Warsaw: Statistical Publishing Establishment, 91–116. p.
- Friedman, D. – M. Hecher – S. Kanazava 1999: Theories of the value of children: a new approach. In: Leete, R. ed.: Dynamics of values in fertility change. Oxford, 19–47. p.
- Genov, N. 1998: Transformation and anomie: problems of quality of life in Bulgaria. *Social Indicators Research*, 43. 197–209. p.
- Hobcraft, J. – K. Kiernan 1995: Becoming a parent in Europe. In: EAPS-IUSSP: Evolution or revolution in European Population. 27–64. p.
- Hoem, J. M. – A. Aasve – G. Anderson – P. Baizan – F. Billari – H. Englehart – A. Fürnkranz-Praskawetz – K. Hank – J. Huinik – H. P. Kohler – A. Kohlman – M. Kreyenfeld – G. Neyer – A. Vikat 2000: Concepts for a secondround of fertility and family surveys in Europe with particular attention paid to persons of reproductive/working age. In: UN: Generations and Gender Programme. Exploring future research and data collection options. Geneva: UN ECE/PAU, 59–104. p.
- Kamarás, F. 2003: Fertility preferences versus actual behavior in Hungary. In: Kotowska, I. E. – J. Jozwiak eds.: Population of Central and Eastern Europe: challenges and opportunities. Warsaw: Statistical Publishing Establishment, 165–188. p.
- Kotowska, I. E. – J. Jozwiak eds. 2003: Population of Central and Eastern Europe: challenges and opportunities. Warsaw: Statistical Publishing Establishment.

- Kornai, J. 1993: Transformational recession: a general phenomenon examined through the example of Hungarian development. *Collegium Budapest/Institute of Advanced Study: Discussion Papers* no. 1. 59. p.
- Lesthaeghe, R. – G. Moore 2000: Recent trends in fertility and household formation in the industrialized world. *Review of Population and Social Policy*, vol. 9, 121–170. p.
- Lesthaeghe, R. – G. Moore 2002: Life course transitions and value orientations: selection and adaptation. In: Lasthaeghe, R. ed.: *Meaning and choice: value orientations and life course decisions*. The Hague: NIDI/CBGS Publications, 1–44. p.
- Lesthaeghe, R. – J. Surkyn 2004: When history moves on: the foundations and diffusion of a Second Demographic Transition. Conference draft. www.vub.ac/SOCO, 34. p.
- Macura, M. – Y. Mochizaki-Sternberg 1999: Fertility decline in the transition economies, 1982–1997: political, economic and social factors. *Economic Survey of Europe 1999*, no. 1, New York and Geneva.
- Macura, M. – A. Kadri – Y. Mochizaki-Sternberg – J. L. Garcia 2000: Fertility decline in the transition economies, 1989–1998: economic and social factors revisited. *Economic Survey of Europe 2000*, no. 1, New York and Geneva.
- Macura, M. – Y. Mochizaki-Sternberg – J.L.Garcia 2002: Eastern and Western Europe's fertility and partnership patterns: selected developments from 1987 to 1999. In: Macura, M. – Beets, G. eds.: *Dynamics of fertility and partnership in Europe. Insights and lessons from comparative research*. vol. 1, New York, Geneva. 27–55. p.
- Merton, R. K. 1980[1949] [1968]: *Social theory and social structure* 3rd ed. Glencoe: Free Press. (Hungarian publication.)
- Philipov, D. 2001: Low fertility in Central and Eastern Europe – culture or economy? Paper presented at the IUSSP Seminar on International Perspectives on Low Fertility. NIPSSR, Tokyo, 2001, 21–23rd March.
- Philipov, D. 2003: Fertility in times of discontinuous societal change. In: Kotowska, I. E. – J. Jozwiak eds.: *Population of Central and Eastern Europe: challenges and opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment, 665–690. p.
- Philipov, D. – Zs. Spéder. – C.F. Billari 2005: Now or later? Fertility intentions in Bulgaria and Hungary and the impact of anomie and social capital. *Vienna Institute of Demography, Working papers 08/2005*, 26. p.
- Ranjan, P. 1999: Fertility behaviour under income uncertainty. *European Journal of Population*, vol. 15, 25–43. p.
- Róbert, P. 1999: Gritting the teeth – embittered with the change of system. In: Spéder, Zs. ed.: *Hungary in Flux*. Hamburg: Krämer, 87–116. p.
- Rychtaricova, J. 2001: The second demographic transition and the transformation of fertility and partnership in Czech Republic and other Eastern European countries. Paper presented in Bad Herrenalb, June.
- Settersten, R. A. Jr. – G. O. Hagestaad 1996: What's the latest? Cultural age deadlines for educational and work transitions. *The Gerontologist*, 36. 178–188. p.
- Sobotka, T. 2003: Understanding lower and later fertility in Central and Eastern Europe. In: Kotowska, I. E. – J. Jozwiak eds.: *Population of Central and Eastern Europe: challenges and opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment, 691–724. p.
- Spéder, Zs. 2001: Turning points of the life-course. Concept and design of the Hungarian social and demographic panel survey. www.dpa.demografia.hu. (Magyarul: *Demográfia*, XLIV. évf. 2–3 sz. 305–320.) p.
- Spéder, Zs. 2003: Fertility behaviour in a period of economic pressures and growing opportunities – Hungary, the 1990s. In: Kotowska, I. E. – J. Jozwiak eds.: *Population of Central and Eastern Europe: challenges and opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment, 457–484. p.

- Spéder, Zs. – Elekes, Zs. – Paksi, B. 1999: Anomie and satisfaction at the beginning of the nineties. In: Kolosi, T. – Gy. Vukovich – I. Gy. Tóth eds.: Social Report 1998. Budapest: Társi, 483–505. p.
- Srole, L. 1956: Social integration and certain corollaries. An exploratory study. American Sociological Review, vol. 21, 709–716. p.
- Van de Kaa, D. 1987: Europe's second demographic transition. Population Bulletin, vol. 42, no.1, 57. p.
- Van de Kaa, D. J. 1996: Anchored narratives: the story and findings of half a century of research into the determinants of fertility. Population Studies, vol. 50, no. 3, 389–432. p.
- Vikat, A. – Zs. Spéder – G. Beets – F. C. Billari – C. Bühler – A. Désesquelles – T. Fokkema – J. M. Hoem – A. MacDonald – G. Neyer – A. Pailhé – A. Pinnelli – A. Solaz 2005: Generations and Gender Survey (GGS): towards a better understanding of relationships and processes in the life course 40. p. www.paucece.com .
- Witte, J. C. – G. G. Wagner 1995: Employment and fertility in East Germany after unification. DIW Discussion Paper, no. 125.

Melléklet

A szubjektív változó tartalma

1. Vallásosság

Sajátmagát a következő kijelentések közül melyikkel tudná legjobban jellemezni?

1. – Vallásos vagyok, az egyház tanításait követem.
2. – Vallásos vagyok a magam módján.
3. – Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e vagy sem.
4. – Nem vagyok vallásos.

2. Anómia-index

Kérem a válaszlapon segítségével mondja meg, hogy ezek az állítások Önre nézve mennyire igazak! (Válaszlehetőségek: teljesen igaz; inkább igaz; inkább nem igaz; egyáltalán nem igaz.)

- Bízom a jövőben.
- Mindennapi dolgaimat nem tudom befolyásolni.

- Manapság annyira komplikált az élet, hogy leggyakrabban nem is tudom, hogy mitévő legyek.
- Aki vinni akarja valamire az életben, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon.
- A munkában általában nem lelem örömet.
- Senki nem törődik azzal, hogy mi történik a másik emberrel.

3. Aggodalom, bizonytalanság

Mennyire aggódik ön egészségi állapota miatt? (Válaszlehetőségek: nagyon aggódik; kicsit aggódik; egyáltalán nem aggódik.)

4. Státuszszűltés

Most szeretném, ha még egyszer fontolóra venné általános életkörülményeit! A válaszlapon a 10-es a legjobb, a 0 pedig a legrosszabb életkörülményt jelenti!

- Melyik fokra helyezné jelenlegi életkörülményeit?
- És véleménye szerint milyen életkörülményeket érdemelne önmaga számára?

5. Jövőorientáltság

Most szeretném, ha még egyszer fontolóra venné általános életkörülményeit! A válaszlapon a 10-es a legjobb életkörülményt jelenti, a 0 pedig a legrosszabb életkörülményt!

- Mire számít, milyenek lesznek életkörülményei öt év múlva?

6. Nemi szerepek

Mennyire ért egyet az alábbi állítással? (Válaszlehetőségek: egyetért; nem ért egyet!)

- Az a helyes, ha a férj számára a munka, a fontosabb, a feleség számára pedig az otthon és a gyermek, még akkor is, ha mindketten dolgoznak.

7. Párkapcsolati ideál

- Egy jó házassághoz mennyire fontos hogy mindkét fél a saját egyéni céljait is megvalósíthassa? (Válaszlehetőségek: egyáltalán nem fontos (1) nagyon fontos (5).
- Ön szerint mennyire fontos a házasság megkötése, ha egy élettársi kapcsolatban egy nő terhes lesz, és szeretnék megtartani a gyereket? (Válaszlehetőségek: nagyon fontos (1); elég fontos (2); nem különösebben fontos (3); egyáltalán nem fontos házasságot kötni.)

8. Termékenységi normák

Az első gyermek születéséhez ideálisnak tekintett életkor és az aktuális életkor különbsége az első hullám idején.